

Zijn D66 en VDB vergelijkbaar ?

Door Bonno van Dijk

Er wordt de laatste tijd nogal eens gesuggereerd als zou D66 een late voortzetting zijn van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) van voor de Tweede Wereldoorlog. In dit blad is die suggestie wel gewekt door Meine Henk Klijnsma, elders door de oud-ministers Erwin Nypels en Henk Zeevalking. In hoeverre hierbij sprake is van wishfull thinking blijft hier buiten beschouwing. Los van de vraag of het plezierig is tot een stroming te behoren, die ouder is dan 25 jaar en internationale vertakkingen heeft - nog afgezien van het vraagstuk van het links-liberalisme, wordt hier alleen de vraag behandeld: in hoeverre zijn D66 en de VDB vergelijkbaar?

Ideologie en program

De ontstaansgeschiedenis van de partijen is verschillend. De VDB splitste zich in 1901 af van de Liberale Unie. Deze zou het algemeen kiesrecht niet voldoende urgentie geven. De nieuwe partij hield daarmee niet op een liberale partij te zijn. Taal stelt in zijn epiloog: "Hoewel de VDB in het politieke spectrum tussen de SDAP en de LU in stond, was de afstand tot eerstgenoemde - behoudens enige incidentele samenwerking ten behoeve van algemeen kiesrecht- vrij groot. Ondanks de nuanceverschillen was de ideeënwereld van de vrijzinnig-democraten puur liberaal (...)". Toegegeven, Taal behandelt de periode tot en met 1901, zij het met een uitloop. Maar ook Vries schrijft: "deze afkeer van systemen (...) verraadt de invloed van de liberale geest". Hij doet hierbij op de VDB in de jaren '20. Zijn karakterisering geldt tevens voor de jaren '30, toen de VDB dicht tegen de (rechts-liberale) Vrijheidsbond en de partijen van de confessionele Coalitie aanschurkte en daarmee zelfs twee keer een kabinet vormde. De woorden "afkeer van systemen" refereren aan de vrijzinnig-democratische fractievoorzitter Marchant, die het 'systeemloze model' propageerde. En waarachtig, daar valt een overeenkomst met het denken in D66 te ontdekken.

D66 werd niet geboren uit een andere partij, zoals Pallas Athene, maar kwam, als Aphrodite uit zee, uit het niets naar voren. 'Autogenese', uit onvrede met het functioneren van de parlementaire democratie. In tegenstelling tot de VDB heeft de partij nooit een Beginselprogram gekend. D66 wenste een niet-ideologische partij te zijn. Een programvergelijking met de VDB heeft, gezien de totaal verschillende maatschappij van vóór en ná de Tweede Wereldoorlog, dan ook weinig zin. Staatsrechtelijke vernieuwing bijvoorbeeld had de VDB na 1917, de invoering van het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordig-

Kon, in een boekbespreking in de vorige Idee, Jacob Kohnstamm de erfenis van de VDB nog voor D66 opeisen, nu komt een historicus aan het woord die sceptisch is. Met name de sociale bron waar de partijen uit putten, blijkt verschillend.

ging, niet op zijn programma staan. Of je zou moeten denken aan het curieuze artikel dat de Eerste Kamer af wilde te schaffen. Maar valt de ideologie, al of niet vastgelegd in een Beginselprogram, niet te meten aan het stemgedrag en dergelijke? D66 heeft aanzienlijk veel meer keren meegestemd met de PvdA dan met de VVD. Met de PvdA is zelfs een poging gedaan tot het stichten van een Progressieve Volkspartij. Pogingen van VVD-zijde -laatstelijk- om te komen tot een fusie zijn door D66 met hoongelach ontvangen. Ondanks de ideologische overeenkomsten tussen VDB en D66 valt niet

te ontkennen, dat D66 dichter bij de PvdA staat dan de VDB, misschien met uitzondering van de jaren '20, bij de SDAP. Interessant in dit verband is nog wat Klijnsma opmerkt over de (grote) aanhang van de VDB ten plattelande. Dat 'plattelandsliberalisme' wordt door hem gedefinieerd als het liberalisme van de openbare school, van de tegenstanders van verzuiling en de aanhangers van een beleid dat zich richtte op gelijke kansen voor iedereen, maar "het liberalisme ook van diegenen, die emotioneel grote moeite hadden met de emancipatie van de arbeidersklasse door middel van de sociaal-democratie".

Regionale spreiding en concentratie

Dit brengt ons naar het platteland van vóór 1940. Het besloeg qua inwonertal uiteraard een veel groter deel van Nederland dan thans. Opvallend is hoe sterk vertegenwoordigd de VDB in sommige delen van het platteland was. Scoorde de VDB bij de Tweede Kamerverkiezingen tussen 1918 en 1937 landelijk gemiddeld 5,5 %, in Zeeland lag dit percentage op 6,5, in Friesland op 7,9, in Noord-Holland dankzij het agrarische gebied boven het IJ op 8,5, in Drenthe op 11,2 en in Groningen zelfs op 11,7. De enige grote stad, die enigszins boven het landelijk gemiddelde uitsteeg, was Amsterdam met 6,3 %. In talloze gemeenten was de VDB dan ook de grootste partij. In de Gelderse Achterhoek waren dat er 5, in Noord-Holland, benoorden het IJ, niet minder dan 22. Alle 'VDB-gemeenten' waren betrekkelijk kleine, in de meeste gevallen overwegend agrarische gemeenten (vele, vooral in Noord-Holland zijn inmiddels opgeheven). In slechts enkele van deze 'VDB-gemeenten' is D66 nu de grootste partij. Maar het Purmerend-van-de-veemarkt van vóór 1940 had een totaal andere demografie dan het Purmerend-van-de-overloopflats van nu.

In die demografische verschillen, veroorzaakt door de geweldige urbanisatie en de verschuiving naar de tertiaire en quaire sector, ligt de oorzaak van het immense verschil in geografische spreiding en concentratie tussen VDB en D66. We zagen al een relatief sterke concentratie van de VDB in de drie noordelijke provincies, de Gelderse Achterhoek en het noordelijk deel van Noord-Holland en een sterke ondervetgenwoordiging in wat

Bonno van Dijk is docent geschiedenis en staatsinrichting aan het Stedelijk Gymnasium te Haarlem.

wij nu de Randstad noemen. Over de zuidelijke provincies kunnen we zwijgen.

D66, dat bij de Tweede Kamerverkiezingen tussen 1967 en 1989 een totaal landelijk gemiddelde had van 6,3 % der stemmen, zat in de provincie Utrecht op 6,7, in Zuid-Holland op 7,0 en in Noord-Holland op 7,8 %. In alle andere provincies lag het percentage onder, tot ver onder het landelijk gemiddelde. Van de grote steden scoorde Amsterdam, evenals bij de VDB, het hoogst: 8,0 %. Maar ook Den Haag, met 7,5 %, was een uitschieter. Rotterdam is in zeker opzicht een geval apart. De VDB haalde er gemiddeld niet meer dan 3,3 %, aanzienlijk minder dan het landelijk gemiddelde. D66 bracht het met 6,8 % tot iets boven zijn gemiddelde. We komen hier op terug.

De Raads- en Statenverkiezingen van 1990 en 1991 hebben het concentratiebeeld van D66 alleen nog maar versterkt. In steden als Haarlem, Leiden, Zoetermeer en Lelystad werd de partij de grootste. Dat is nog even wat anders dan VDB-bolwerken als Schiermonnikoog, Jisp en Broek in Waterland. De VDB was een plattelandspartij! D66 is een Randstadpartij, sterk in grote en middelgrote steden en forensengemeenten.

Sociografische overeenkomsten en verschillen

We beloofden terug te komen op het geval 'Rotterdam'. Zowel VDB als D66 scoorden er laag. Geen wonder, Rotterdam staat bekend als de stad van de werkers. De PvdA had er tientallen jaren lang een absolute meerderheid. De stad kende het fenomeen van 'grachtengordeldieren' niet, wat Amsterdam zo geliefd en berucht heeft gemaakt. Ook het aantal studenten en werkwamen in de intellectuele beroepen is er lager. Het is een bekend feit -en het wordt door de vergelijking tussen Rotterdam en Amsterdam opnieuw bewezen- dat D66 het goed doet in de hogere en midden-groepen, waaronder dan nog weer met name de kiezers met hogere opleidingen. Bij arbeiders heeft (na de WAO-affaire 'had?') de partij weinig aanhang. Een simpel verkiezingsonderzoekje moge een en ander illustreren. Het werd uitgevoerd naar aanleiding van de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 in Haarlem. Het gemeentelijk percentage van D66 bedroeg 7,7. In uitgesproken PvdA-buurtten behaalde D66 iets meer dan 5 %, in een echte VVD-wijk 7,9 %, in wijken met ongeveer even veel PvdA-, CDA- en VVD-stemmers (midden-groepswijken) iets onder of iets boven de 10%.

En de VDB? Er bestaan vage omschrijvingen van het VDB-electoraat als de 'weldenkende burgerij', de 'midden-groepen', of in elk geval 'geen arbeiders'. Klijsma stelt dat de aanhang van de VDB vooral werd gekenmerkt door het numerieke overwicht van de vrijzinnig-protestantse kleine luiden: 'boeren, middenstanders en kleine burgerij'. Men kan zich afvragen of de hoofdonderwijzer van de openbare school, de dokter, de veearts, de hervormde en doopsgezinde predikanten en de handelaren in agrarische produkten (voor zover wonend in uitgesproken vrijzinnig-protestantse streken), die hij noemt als waarschijnlijke VDB-stemmers, allen tot de 'midden-groepen -om maar te zwijgen van de 'kleine luiden'- gerekend mogen worden. Niettemin lijkt zijn hypothese correct. De VDB was een sociale middenpartij (met een sterk boerensegment), die werd geleid door intellectuelen. 'Generaals zonder soldaten', zei men wel en dan ging het om de laatste. Intellectuelen genoeg in D66. Is D66 ook een sociale middenpartij? Een blik op de verkiezingscijfers, zelfs met in het achterhoofd

de sterke sociale opwaardering van vele groepen in de na-oorlogse Nederlandse bevolking - doet vermoeden, dat D66 sociaal nog hoger mikt dan de VDB, althans tot voor kort. Het onderzoek naar aanleiding van kiezers-enquêtes bevestigt dit vermoeden.

Religografische overeenkomsten en verschillen

Hiervóór is enkele malen de term 'vrijzinnig-protestants' gevallen. Het begrip kent voor de VDB grote relevantie. "De VDB was buitengewoon goed vertegenwoordigd in gemeenten van overwegend vrijzinnig-protestantse signatuur", aldus Klijsma. Tot die groep behoorden de vrijzinnigen in de Nederlandse Hervormde Kerk, vrijwel alle Doopsgezinden, alle Remonstranten, alsmede enkele Lutherse gemeenten. Men was in die kringen lid van de V.P.R.O., de kinderen vaak van V.C.J.C. en/of V.C.S.B. Het vrijzinnig-protestantisme vormde als het ware een mini-zuil. Deze was sterk vertegenwoordigd in sommige streken van Friesland en Groningen, in Drenthe, in het noordelijk deel van de Achterhoek en in het niet-katholieke deel van Noord-Holland benoorden het IJ. Het zijn exact die gebieden waar ook de gemeenten liggen, die als VDB-bolwerk bekend stonden.

Uit het feit al, dat genoemde gebieden zwakke D66-regio's zijn (of tot voor kort waren), valt af te leiden, dat het vrijzinnig-protestantisme in D66 niet dezelfde rol speelt. Maar er is méér, wat daar op wijst. Het vrijzinnig-protestantisme is nog maar een marginale factor in Nederland. De V.P.R.O. (met puntjes!) bestaat niet meer sinds 1968. Juist in deze mini-zuil heeft de ontkerkelijking haar verwoestende werk gedaan. Uit welke religieuze kringen zou D66 dan zijn keizers betrekken? In katholieke provincies als Limburg en Noord-Brabant is de partij nog steeds een randverschijnsel. Hetzelfde geldt voor orthodox-protestantse streken als Zeeland, de Zuidhollandse eilanden en de Veluwe. Een "Joods-Liberale Partij" dan, zoals het huidige Eerste Kamerlid Edo Spier haar ooit eens schertsend voorstelde te noemen? Ook niet, het antwoord op de vraag moet toch luiden dat D66 overwegend een partij is van onkerkelijken.

Conclusie

Akkoord D66 is, evenals indertijd de VDB-achterban, voor gelijke kansen voor iedereen (wie niet?) en tegen de (overigens toch al sterk afgezwakte) verzuiling. Een verdere programmatische overeenkomst valt niet aan te wijzen, vrezende we. Al even flinterdun is de sociografische overeenkomst tussen beide partijen. De boeren, ooit een grote groep bij de VDB, zijn bij D66 weggefallen. De hogere inkomensgroepen, in driekwart eeuw natuurlijk zéér in aantal toegenomen, zijn in D66 sterker vertegenwoordigd dan ooit in de VDB. De electorale concentratiegebieden van VDB en D66 zijn bovendien totaal verschillend. Was eerstgenoemde partij vrijzinnig-protestants gefundeerd, met een doorwerking in een soort van ethische 'ideologie', D66 is een onkerkelijke partij zonder een expliciet uitgesproken ideologie. Wat rest als gelijkenis, is slechts een pragmatische benadering van de politiek en, wellicht, een mentaliteit. ♦

Het literatuuroverzicht bij dit artikel treft u aan op pagina 31.